

L'ATENEU BARCELONÈS, LA SOCIETAT CIVIL I EL "PROCÉS CATALÀ"

Jordi Casassas Ymbert, discurs presidencial en l'acte d'inauguració del curs 2015-2016 a l'Ateneu Barcelonès (7 d'octubre de 2015)

Bon vespre a tothom.

Sigui quina sigui la nostra manera de viure i sentir les coses no hi ha cap dubte que des de fa ben bé cinc anys Catalunya viu en una situació històrica excepcional, en mig d'un bullir d'idees, posicions, projectes i debats. Si ens fixem bé en el fons de tots ells, ja sigui a favor, en contra o en posicions intermèdies d'un o altre signe, es debat un problema de sobirania, però també de regeneració democràtica i un problema de quin és el model de societat que volem llegar als nostres descendents. Tothom hi diu la seva, fins i tot els immobilitistes als qui ja els estan bé les coses com fins ara. Personalment desconfio dels qui demanen una dedicació exclusiva a les dues darreres qüestions argumentant que aquestes són les que realment importen i urgeix solucionar; la sensació que em donen és que senzillament estan en contra de plantejar el debat sobiranista, com si aquest es pogués deslligar del plet democràtic i el del model social. Sigui com sigui, el cert és que la crisi que des de fa uns anys sotragueja a fons les nostres societats no fa més que radicalitzar els debats. I ara, parlant poc després d'aquest mes de setembre tan intens, sembla imprescindible dir alguna cosa sobre aquestes qüestions.

Els proposo una reflexió sobre aquest escenari en el benentès que nosaltres aquí representem la societat organitzada, això que ara denominem la societat civil, i que com a tal no podem restar al marge d'aquesta part de la història de la que en som protagonistes.

I

Ja em permetran que comenci parlant del "procés català" com de quelcom viu i en funcionament donat que molta gent està convençuda que un cop plantejat com ho ha fet una part substancial de la societat catalana aquest procés no té marxa enrere i no es podrà esborrar ja de l'imaginari col·lectiu català ni de l'agenda política espanyola. El seu final i les formes polítiques, legals i institucionals on es podrà materialitzar ningú les sap, si més no a curt termini. Però existeix la possibilitat d'argumentar, i així ho fa molta gent, que per mica que pugui connectar amb la "normalitat històrica" de la nostra època i entorn esdevindrà tard o d'hora imparabile si no és amb un nou recurs a l'ús de la força bruta.

En principi podem estar d'acord en què aquesta darrera reivindicació del catalanisme no s'ha plantejat des de cap mena d'integrisme nacional-identitari sinó com un plet de democràcia; com un fenomen socialment inclusiu; com un plet de cultura respectuós amb la conservació i la diversitat; i al cap i a la fi, com una secessió que, en principi, no busca alterar el sistema ni les instàncies internacionals, començant per la Unió Europea: el procés català representa un dels pocs conflictes internacionals que es presenta com a positiu. El cert és que aquesta forma de procedir ha permès eixamplar els consensos interiors i generar mantes simpaties exteriors. Així i tot, sembla difícil rebatre l'argument que la brutal erosió que ha patit la classe mitjana

durant la present crisi ha contribuït a consolidar el procés en funció, precisament, de la seva mateixa radicalitat secessionista. Però, així i tot, han prevalgut fins fa uns mesos les formes amables i ha estat fàcil atribuir els esforços per radicalitzar el procés a les males voluntats político-mediàtiques, a la contribució de la "víscera" o de la por, o a pressions externes a la societat catalana, oblidant quelcom que ara sembla evident i és que una part important dels entrebancs provenen de la pròpia Catalunya.

Per altra banda, no cal tenir un coneixement històric gaire sòlid per saber que el tema territorial plantejat per les nacionalitats dites perifèriques (segons l'òptica centralista predominant) com a mínim des de la darrereria del segle XIX, ha constituït des d'aleshores un dels problemes més candents de l'agenda política espanyola. Des de l'avui oblidat historiador i sociòleg d'origen uruguaià i inclinació llibertària Carlos Rama, que en obres com *La crisis española del siglo XX* (1960) localitzava el problema de les nacionalitats ibèriques com una de les causes de la guerra civil, fins a l'arxiconegut i molt més conservador Paul Preston i les seves nombroses obres sobre l'Espanya del nou-cents, tota la historiografia mínimament seriosa, ja sigui la pròpia com la que ens arriba de fora, ha destacat i destaca com un problema de primer ordre peninsular el que ara denominem com el difícil encaix de Catalunya dins l'estat espanyol.

Així doncs, el "problema català" no és ni el caprici d'una minoria, ni una invenció històrica recent. De fet, el malestar català es manifestà amb tota la força ja abans de 1714. Ens referim a l'aixecament que va encapçalar Pau Claris el 1640 contra les tropes de Felip IV que comanava el comte duc d'Olivares, i que acabà tan malament, amb l'indigne Tractat dels Pirineus de 1659 (a Portugal triomfà, i avui

ningú qüestiona que es tracta d'un estat de ple dret); ben aviat es revifà la resistència armada, entre 1705 i 1714, amb el resultat conegut de tothom. A partir d'aquí es multiplicaren els pronunciaments, els memoràndums, tota mena de resistències i els aixecaments, tots ells aixafats per la força de les armes o perseguits acarnissadament en el pla legal i governatiu. Aquesta persistència ha permès dir que el genèric plet catalanista constitueix el moviment reivindicatiu "nacional" amb una pervivència ininterrompuda més gran d'Europa, i el que s'ha expressat d'una manera més plural, tant des de la perspectiva temàtica com des de la ideològica i la de l'acció. Fa aproximadament un any el professor Josep Fontana, materialista històric i marxista ortodox va publicar una esplèndida síntesi històrica de Catalunya, des del segle XI fins els nostres dies en la que l'eix explicatiu el constituïa la construcció de la identitat catalana. Fidel a la seva concepció metodològica, en aquest recorregut plurisecular Fontana es fixa en el protagonisme dels sectors populars, el qual, amb la seva vivència quotidiana han donat contingut i força a aquesta identificació identitària. A més, el propi Fontana ha escrit que el seu llibre, *La identitat dels catalans (una història de Catalunya)*, una obra que només els eixelebrats podran titllar d'integrista, la va concebre sota l'impacte de l'enorme potencial nacional popular que contenien les grans mobilitzacions intersocials esdevingudes del 2010 ençà.

Vist així, apreciant si més no l'enorme pes de la reivindicació històrica de Catalunya, resulta sorprenent, si no irrisori, que es pugui desqualificar la mobilització catalana com quelcom il·legal: la història ens pot agradar més o menys, però mai pot ser il·legal. Malgrat ens puguin agradar ben poc uns fets, a ells s'hauran d'acabar plegant les grans interpretacions històriques i fins i tot les construccions filosòfiques. Així , per exemple, la Revolució Francesa va ser

“definitivament” derrotada el 1815 a ulls de molts europeus; això no obstant, el liberalisme, la democràcia, el parlamentarisme o el capitalisme varen anar guanyant terreny a mesura que s’anaren imposant les realitats econòmiques, socials, polítiques i mentals on s’havien de desenvolupar: poc hi pogueren fer les resistències reaccionàries. També el nacionalisme, l’altre gran component de la contemporaneïtat juntament amb el socialisme, va anar guanyant terreny en aquesta societat moderna en canvi.

Al nacionalisme l’hi ha succeït que periòdicament ha semblat que “desapareixia”, que deixava de ser una força creadora d’història. En un article memorable de 1972, el gran historiador de la cultura Isaiah Berlin retreia que en ser preguntats els sociòlegs i politòlegs de finals de segle XIX per quins serien els principals trets que caracteritzarien el segle XX que s’acostava cap d’ells parlà del nacionalisme i si, en canvi, de la qüestió social: la seva experiència els deia que el nacionalisme havia acomplert la seva missió històrica en imposar el model d’estat nacional amb les unificacions d’Itàlia i Alemanya el 1870. Resulta si més no sorprenent aquesta curtesa de mires col·lectiva en el moment en què els estats occidentals estaven esmerçant grans esforços per nacionalitzar la massa dels seus conciutadans i en el que les rivalitats colonials conferien a aquesta consciència nacional “nova” tons d’una agressivitat mai vista. El 1914 es va veure ben bé, en mig d’un encunyament destructiu de proporcions descomunals; i el final d’aquest conflicte global es va voler “resoldre” en base als sentiments nacionals més exacerbats i revengistes, avantsala de la Segona Guerra Mundial, de la gran espiral nacional-socialista i de la seva confrontació amb els patriotismes a flor de pell de tots els bàndols. La Guerra Freda va

intentar amagar aquestes tensions, tot “congelant-les”; però no les va superar mai.

Tot i així, a partir del 1945 el nacionalisme tornarà a “desaparèixer” de la vida pública, política i fins i tot acadèmica: tot i que les relacions internacionals varen estar presidides pels sentiments nacionalistes més vius, declarar-se nacionalista era realment de mal to ja que recordava la bogeria de l'entre-guerres i dels anys del conflicte i els seus exterminis. Molta gent va abraçar el progressisme cosmopolita o l'internacionalisme proletari i amb això pensà que esborrava del mapa tot aquell problema històric tan negatiu tot relegant-lo a les tenebres de la irracionalitat. A partir dels anys setantes i vuitantes, tothom va poder veure la reaparició de les confrontacions nacionals i de quina manera es manipulaven sentiments per a convertir-los en armes en mans dels estats amb finalitats agressives i fins exterminadores.

Des de Catalunya, la vivència nacional es valorava d'una manera molt distinta: després d'unes dècades de reivindicació autonòmica, l'ensulsiada de 1939 va decapitar el país i va desembocar en un règim franquista que va emprendre el que Josep Benet va denominar l'intent de genocidi contra la llengua i la cultura catalanes. En funció d'això, tota la resistència antifranquista, la individual, la política o l'associativa, va anar assumint que la reivindicació democràtica era quelcom indissoluble de la nacional. La gent d'una certa edat encara ha de recordar quan durant la Transició els mítings i concentracions del PSUC i CCOO acabaven amb el cant de la Internacional i el dels Segadors per un públic on predominava la gent de la immigració, la major part de la qual encara no parlava el català. El sentiment nacional lligat al democràtic i al revolucionari demostrava un cop més

fins a quin punt el catalanisme s'ha adaptat tradicionalment a les diferències, perquè Catalunya és una terra feta d'al·luvió on no tenen cap futur ni sentit les doctrines excloents.

L'actual procés català, fins i tot incloent-lo en el grup de les iniciatives nacionals secessionistes, no ha tingut excessius problemes per relegar a un segon pla tots aquells elements forts identitaris catalans que podrien significar una dificultat i un retrocés en la seva voluntat inclusiva. Malgrat els esforços polítics i mediàtics per radicalitzar-lo tot identificant-lo amb un o altre partit, el procés nacional català s'ha plantejat com un plet transversal i previ de democràcia. Molts nacionalistes han acabat reivindicant el precedent de Xavier Rubert de Ventós quan el 1999 proposava passar directament de la reivindicació identitària a la independència; el filòsof socialista de l'òrbita de Pascual Maragall, declarat antinacionalista, s'oposava a l'arbitrarietat de l'estat central i postulava la necessitat d'un estat propi que permetés el desenvolupament de tots els catalans, al marge de la identitat particular que puguin tenir cada un d'ells. És per això que s'ha pogut dir que l'actual procés català obre una fase completament nova de la històrica reivindicació nacional de Catalunya. I és per això mateix que s'ha pogut dir que el factor nacional és indestriable del social, que si es reivindica l'estat propi és, precisament, perquè només des d'ell es podrà donar una solució adequada als problemes socials. Però que no ens torni a passar com a l'inici de la guerra civil, quan alguns van pensar que primer s'havia de fer la revolució i després mirar de guanyar el conflicte.

Tot i podent compartir aquests arguments, o com a mínim donant-los un valor tàctic indiscutible, com a historiador no puc deixar de pensar històricament a l'hora de mirar d'entendre les fortalezes o les debilitats del denominat "procés català". Acostumats des de la

transició que l'espai públic en democràcia havia d'estar ocupat només per la política, equació en gran part desmobilitzadora i empobridora que retreia una desconfiança en la societat ben poc democràtica, vàrem perdre bona part de la memòria de la nostra pròpia dinàmica nacional. Seguint la seva pròpia naturalesa els partits polítics busquen desbancar al contrari i miren d'ocupar l'espai del partit polític que senten com el seu principal competidor. En aquesta activitat si es vol de supervivència els partits polítics poden acabar situant-se fora de la societat a la que pretenen representar. I això es fa més evident encara quan d'aquesta societat en sorgeix una reivindicació com la d'un estat propi, que per força ha de ser transversal, impossible d'assolir amb l'exclusió de la representació de parts importants de la societat.

Fa uns mesos s'ha volgut contraposar a la reivindicació nacional la necessitat prèvia de consumir la renovació democràtica (s'ha parlat emfàticament de la "revolució" del nostre temps) i la seguretat que els temes socials tinguin solució definitiva i ràpida abans que altra cosa. Els estralls provocats per l'actual crisi fan que aquestes precondicions semblin tan lògiques com indiscutibles. I en aquest terreny els partits polítics, els tradicionals i els dits "renovadors", tornen a agafar el comanament, i el que podria quedar en segon pla és la mobilització de la societat civil, la que en definitiva havia estat el motor inicial i transversal del procés català tot demanant una unitat política excepcional i transitòria.

Hi ha molta novetat en els plantejaments actuals del "plet català". Però en l'espontaneïtat del clam independentista de la manifestació del juliol del 2010 no tot era la reacció frustrada davant una sentència constitucional ni de la constatació del mur estatal

obsessivament infranquejable. Hi havia també molta història heretada, feta sovint d'informacions esparses de coaccions, supressions, violències i menysteniments que no calia conèixer de forma ordenada i acadèmica per poder ser sentides i integrades en l'imaginari col·lectiu d'una part substancial de la societat catalana.

II

És aquesta situació la que m'inclina a mirar novament una mica enrere. Hi tornaré molt aviat, però arribats a aquest punt em sembla que cal recordar la importància que ha tingut l'organització social, la societat civil, en la dinàmica històrica catalana de l'etapa contemporània. Es podrà argumentar que la majoria del temps fou el substitut d'una vida política prohibida o obligada a viure a precari, en mig de grans condicionants i limitacions. Sigui com sigui el cert és, però, que la societat civil ha estat fonamental per mantenir la integració social i el desenvolupament cultural d'una societat dinàmica i complexa com la catalana, sotmesa a un poder que quan no li era obertament hostil li limitava el mínim d'autonomia necessària per a gestionar-se.

El concepte de societat civil sorgí de fet en el segle XVIII i es consolidà en la centúria següent. Representava l'intent de defensar la moderna esfera privada fruit de les tensions emergents entre el públic i el privat, i fruit de la necessitat d'ocupar l'espai deixat per la crisi de les velles idees i models de vida social però també per les noves maneres d'exercir el poder. En definitiva, si va ser necessari definir aquesta societat civil fou perquè la vida social esdevenia cada cop més dinàmica, complexa i plural i feia impossible pensar en la societat com la simple suma d'individus passius. Com és lògic, en les

societats en canvi més radical (la industrialització i la urbanització accelerades foren decisives) els valors tradicionals hi entraren més aviat en crisi, el procés d'individualització social hi fou més agressiu i l'exercici tradicional del poder més difícil de mantenir. Fou aquí on la societat civil va prosperar donat que responia a una necessitat real.

Entès així no ens pot sorprendre que a la Catalunya industrial el moviment associatiu hagi sigut tan important, fins el punt de convertir-se la seva proliferació en un dels trets distintius de la seva dinàmica històrica, ben diferent de la resta de la península com a mínim des dels anys quaranta del segle XIX. Hem d'entendre aquest associacionisme com la reunió no forçada de gent al voltant d'un interès comú: un formigueig creixent que afecta del camp polític al religiós, del cultural a l'econòmic, del cooperatiu al recreatiu o a l'educatiu, etc. Hem parlat d'una arrencada als anys quaranta del vuit-cents; abans va ser materialment impossible, en mig de guerres globals, de guerres civils com la primera carlina, d'invasió estrangera (com la dels dits Cent Mil Fills de Sant Lluís), d'aixecaments socials (com les bullangues) i les subsegüents repressions sagnants. Però a partir d'aquell moment l'associacionisme es convertí en un factor poderós de cohesió social, en un succedani de vida política, sovint d'una gran riquesa, i en un motor de resistència cultural.

No ens pot sorprendre que l'associacionisme proliferés inicialment i de manera especial entre els sectors popular i obrer. Les primeres dècades del vuit-cents es caracteritzaren per la tensió, com ja hem indicat, i pel ràpid deteriorament de les formes de vida tradicional. Els gremis a punt de desaparèixer donaven pas a una situació en què els mestres esdevenien patrons, en que deixaven de preocupar-se pels seus treballadors per iniciar la nova explotació capitalista i

descarnada, amb la crisi del món municipal i de la vella beneficència eclesiàstica, etc. L'associacionisme es va estendre com una forma de protecció i de resistència en comprovar que el nou estat liberal simplement no intervenia, amb el "dogma" que aquesta no intervenció afavoria la llibertat i el benestar dels ciutadans.

L'associacionisme obrer i popular va ser especialment actiu fins l'entrada del segle XX. Sovint la cultura republicana, en especial la federal, els serví de suport i vehicle de projecció sobre la resta de la societat. Hi va haver associacions de protecció mútua, de beneficència, cooperatives de protecció o de consum, sovint l'origen de l'actiu sindicalisme català i per aquest motiu sotmeses a un permanent control repressiu; a vegades les trobem camuflades rere societats recreatives amb sala de joc, de ball o teatre; també proliferaren les societats fourieristes, els centres instructius, les societats de lliure pensadors, les laiques i atees, les societats corals, les instructives o, entre altres, els centres republicans, democràtics, federals o anarquistes.

Entre els centres instructius aviat començaren a destacar els ateneus, entitats arribades de la França liberal que prenen el nom de la deessa de la saviesa Atenea i que tenien la voluntat d'esdevenir llocs d'instrucció i de debat, un espai per al cultiu de les ciències, les lletres i les arts, de foment de la companyonia entre els associats, de millora de la moralitat pública i, sovint, de promoció de l'harmonia social i dels interessos materials. Cal dir que de seguida proliferaren els ateneus obrers, els ateneus populars o els centres artesans, com ara l'Ateneu Català de la Classe Obrera (1861), l'Igualadí de la Classe Obrera (1863), l'Ateneu de la Classe Obrera de Sants (1864) i altres a Centelles, Tarragona, Badalona, Vilanova i la Geltrú, Vilafranca del

Penedès, Manresa, Gràcia, Sant Andreu del Palomar, Sarrià o Reus, etc. Des de l'inici del nou-cents va sobresortir l'Ateneu Enciclopèdic Popular, una veritable universitat popular lleugerament girada cap a l'anarquisme (però on hi convivien fins i tot elements catòlics), on es feien classes de cultura general, d'idiomes, es formaven educadors populars, incorporava una important biblioteca i que fins i tot contribuï al moviment de renovació escolar catalana.

La proliferació dels ateneus, també dels orientats cap el món burgès dels que parlem a continuació, es va produir per tot Catalunya fins a convertir-se, com ja hem indicat, en un tret característic de la seva organització social. Cal tenir present que l'any 2000 al Principat estaven registrades 35.819 entitats (una per cada 177 habitants), una mica més de la meitat de tipus cultural, sens dubte les més nombroses. És simptomàtica la diferència d'èmfasi amb que es defineix la paraula ateneu en diferents diccionaris. El de la Real Academia Española de la Lengua és ben parc quan diu "nombre de algunas asociaciones, las más veces científicas o literarias" i també "local en donde se reunen". La Gran Enciclopèdia Catalana s'esplaià més en parlar d'una "associació científica i literària dedicada a elevar el nivell intel·lectual dels seus associats mitjançant discussions, conferències, cursos i lectures". Altres diccionaris catalans afegiran que es tracta d'iniciatives privades, sovint preocupades per elevar el nivell cultural de la població en general.

III

Si ens referim ara als ateneus d'extracció burgesa de seguida sobresurt el retard amb què aparegueren a Catalunya respecte, per exemple, l'inicial de Madrid, l'Ateneo Científico, Literario y Artístico de

1835. L'ambient permissiu promogut pel govern progressista de Juan Álvarez Mendizabal ens explica el perquè de l'arribada d'aquesta novetat parisenca. El 1836 es feu una crida en el mateix sentit a Barcelona però no va tenir resposta. Altre cop és el context qui ens explica el retard barceloní. El carlisme a les portes de la ciutat, la tensió social extrema, la repressió governativa, o l'auge republicà no propiciaven un ambient favorable per a la mobilització del món burgès. Caldrà esperar, doncs, a la conjuntura més favorable i expansiva dels anys seixanta per trobar les primeres iniciatives: el 1859 amb el Centre de Lectura de Reus, ciutat burgesa i la segona en nombre d'habitants de Catalunya, i el 1860 amb l'Ateneu Català de Barcelona que tenim en el nostre origen.

És aquí on havien d'arribar per poder parlar amb una mica més de deteniment del nostre Ateneu, que si bé en la denominació actual apareix el 1872 té l'origen indiscutible en aquell Català de 1860. Des d'aquell primer moment l'Ateneu va tenir per missió explícita facilitar la convivència entre els "homes de lletres", els fabricants, els comerciants, els artistes i els artesans; moralitzar la nova societat sorgida de la crisi del món tradicional; difondre coneixements adaptats a la realitat catalana; suavitzar els odis generalitzats entre els diferents actors socials i, en el fons, mirar que la ciutadania no visqués aïllada considerant estrany tot el que no fos propi i proper, sense trencar, però, la cadena de les generacions tot renegant dels temps que han de venir (a la perspectiva de futur) però també a la necessària fidelitat als orígens i a la pàtria.

Cal considerar que es trobaven en la Barcelona de 1860 i en un món que maldava en mig de tota mena de tensions per superar l'hegemonia aristocràtica de l'Antic Règim. Així i tot, si fem una

transposició de conceptes per adaptar-los a l'actualitat la transversalitat de la massa social o l'adaptació al cas català sense perdre de vista l'horitzó universal romanen com objectius de la màxima actualitat. Els primers ateneus van aparèixer com la democratització dels salons aristocràtics impulsats per la Il·lustració al segle XVIII. A partir d'aquest moment inicial el problema de la democratització interior ha estat un altre dels grans reptes de la vida institucional. En aquest sentit l'Ateneu Barcelonès va haver de lluitar en el front extern mirant de conviure amb la democratització general de la societat i la cultura (comptant amb els llargs períodes d'involució antidemocràtica), i en un altre front intern que s'aplanà força quan a finals dels anys setanta del segle XIX es va poder integrar als sectors progressistes que s'havien escindit fundant l'Ateneu Lliure de Barcelona per debatre "temes d'actualitat" i donar cabuda a les noves idees del positivisme i l'evolucionisme. Des d'aleshores i fins el període de la Dictadura de Primo de Rivera (iniciada el setembre de 1923) l'Ateneu Barcelonès va mantenir la pluralitat i a diferència del de Madrid mai es va voler identificar amb un color polític concret i molt menys amb el del govern de torn.

L'Ateneu Barcelonès del segle XIX va adquirir ben aviat un gran prestigi ciutadà; als seus actes hi assistien les autoritats locals ja que reunien els principals representants de la burgesia industrial i comerciant ("negreros" inclosos) i de la propietat urbana, amb els principals professionals liberals i la intel·lectualitat més sobresortint. Fins i tot l'Ateneu va ser el principal impulsor d'una plataforma d'entitats de títol "Unión de Corporaciones Científicas, Literarias, Artísticas y Económicas de Barcelona", espai del que, entre altres, en sorgí el projecte de fer el que seria l'Exposició Universal de 1888. No

és estrany, doncs, donada aquesta preeminència, que tinguéss un fort impacte el procés de catalanització de l'entitat.

Aquest procés s'inicià obertament el curs 1887-1888 amb l'organització d'un cicle de conferències sobre "regionalisme" i amb la demanda (desatesa) que s'hi pogués utilitzar també el català, cosa que comportà algunes queixes per la limitació a la llibertat d'expressió que significava. Constituïa una veritat acceptada que l'alta cultura es feia només en castellà i que els temes a debat eren prou seriosos per a desestimar l'ús públic de la llengua catalana: s'argumentava que la qüestió social era prou angoixant per a perdre el temps en petiteses. S'entén, així, que l'ambient es crispés, en mig d'un medi ja prou crispat pels atemptats anarquistes (l'impacte de les bombes del Liceu de 1893 va ser fortíssim), per la radicalització de la crisi rabassaire o per l'inici de la guerra a Cuba.

El fet de voler parlar de regionalisme en català es va afegir a la tensió amb què es va rebre la iniciativa política impulsada pel Centre Català de Valentí Almirall el 1885. La reacció més fulgurant la va protagonitzar el literat Gaspar Núñez de Arce en l'obertura del curs de l'Ateneo de Madrid del novembre de 1886 quan assegurà que la defensa del català més enllà de l'àmbit poètic i familiar representava "la ruptura de todos los lazos nacionales, y por ende, el aniquilamiento de nuestra gloriosa España".

El que s'ha conegut com "l'assalt" catalanista a l'Ateneu Barcelonès no fou, només, el debat sobre si es permetia o no l'ús del català a la Casa. Primer formà part de l'estratègia dels joves catalanistes que en la seva escalada cap a la participació política electoral varen intentar controlar algunes de les principals corporacions locals: així ho

acabarien fent amb l'Ateneu (el curs 1895-6 i amb la presidència d'Àngel Guimerà), amb la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, el Foment del Treball Nacional, la Lliga de Defensa Comercial i Industrial i amb l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació: els presidents de les quatre primeres entitats acabarien de confegir una candidatura, la dels Quatre Presidents, que amb les sigles de Lliga Regionalista aconseguiria el primer èxit electoral del catalanisme l'any 1901. Entre 1895 i 1901, cal dir que els catalanistes van exhibir un marcat dinamisme en la vida interna de l'Ateneu que contrastava amb el tecnicisme de les propostes dels que persistien a parlar en castellà. Les actes de la nostra entitat consignen el permís de la Junta d'utilitzar el català en la vida interna de les seccions.

El segon fet, de gran ressò, fou el discurs presidencial que va llegir Àngel Guimerà en l'acte inaugural del curs, el 30 de novembre de 1895 (aviat en farà 120 anys), en què Joan Maragall feia de secretari. El va titular "La llengua catalana" -"la llengua de l'antich Principat", com digué- i el va llegir en català en mig d'un ambient molt tens que acabà amb algun aldarull (es parlarà d'una petita batalla campal, exagerant la nota). El discurs conceptualment era moderat i força anacrònic; no obstant constatava com fins i tot Menéndez Pelayo havia reivindicat el català davant la Reina Regent en els Jocs Florals de 1888. També parlava Guimerà de l'ús plurisecular i en tots els camps d'aquesta llengua i de la necessitat imperiosa de que s'estengués a tots els camps de la vida catalana. La darrera frase del text constituïa quasi una amenaça: "Vergonya eterna a aquells que, despreciant son idioma, alaban lo dels altres". L'impacte del discurs va ser tant gran que alguns socis es donaren de baixa, tot i que la major part retornà.

El curs següent fou elegit president Valentí Almirall i secretari Prat de la Riba, unió d'un sincretisme polític i ideològic evident; el discurs presidencial tornà a llegir-se en català encara que amb menor èmfasis que el posat per Guimerà en el seu però exposant la visió que l'autor (ara ja força marginat) tenia del "regionalisme". I l'acte inaugural del curs 1897 no només es feu en català el discurs presidencial, a càrrec de Joan Permanyer i Ayats (el principal redactor de les Bases de Manresa), si no que també s'hi llegí la memòria del secretari. A partir d'aquest moment podem considerar l'Ateneu definitivament catalanitzat i compromès amb l'acció del catalanisme: fins i tot es va justificar l'acte de desobediència fiscal de 1899 que coneixem amb el nom del "tancament de caixes".

Tot i que no tenia ni tinc el propòsit de fer una història de la nostra entitat si que haig de dir que durant el segle XX la seva significació social i política va minvar ja que la vida pública barcelonina es va desplaçar cap a l'esfera política i dels partits. El que no minvà, però, fou el compromís catalanista de l'Ateneu, la seva preeminència dins el món associatiu local i la seva condició de referent cultural barceloní, exercit fonamentalment a través de les seves "penyes". Això no valdrà, és clar, pel període de la dictadura de Franco, incompatible amb l'obertura cultural i la llibertat d'expressió que es practicava a l'Ateneu. Però així que es veié la fi de la dictadura, la reacció des de la base dels socis exercida des de la majoria de les seccions i personificada en Josep M. Prim, Joan Alegret i Montserrat Roig no es feu esperar. Al nostre Ateneu la transició va ser ràpida; es va fer amb la confrontació de dues candidatures que compartien, però, el mateix candidat a president, Josep Andreu i Abelló que havia estat el darrer president abans de la caiguda de Barcelona el 26 de gener de 1939.

Voldria destacar un fet característic d'aquesta represa democràtica: amb gran esforç es va mirar de recuperar el nombre de socis que s'havia reduït molt durant la dictadura (es situà aviat en els 3500); es van adaptar els estatuts; i l'oferta cultural va mirar d'interpretar la gran efervescència ciutadana tot combinant obertura intel·lectual, exaltació democràtica i recuperació històrica nacional. L'Ateneu Barcelonès va tornar a comptar a la Ciutat com una de les principals entitats culturals "privades d'interès públic". Així i tot, mica a mica no es va poder sostreure a la general supeditació a la política, les "quotes" dels partits van fer acte de presència a les Juntes i la vida ateneística semblà girar-se cap endins; l'envelliment de les instal·lacions també contribuï a aquest decaïment general.

La reacció que ens porta a l'actualitat la coneixem tots: la dignificació de l'espai i la modernització general, en especial la de la gestió, hi ha fet molt; però després hi ha hagut la dinamització i diversificació de l'oferta cultural, l'Escola d'Espectacles, etc. Avui no crec que es pugui dubtar que l'Ateneu Barcelonès ha recuperat la seva preeminència. La gent ha tornat a pensar en la seva oferta cultural quotidiana i per tot Catalunya a considerar la seva significació com una referència indiscutible que quan es fa explícita sempre es refereix al seu dinamisme actual al costat, però, del seu pes històric. La projecció del nostre Ateneu portes enfora, el seu compromís actiu amb el món ateneístic català, i el seu clar posicionament en relació a la reivindicació del "dret a decidir" han estat decisius a l'hora de conferir-li aquest plus de significació i representativitat que el fa sobresortir en el món de l'associacionisme cultural català.

Des dels Estats Units –i això és significatiu– ens comencen a arribar anàlisis acadèmiques que posen l'accent en el que intueixen com el final del món de l'hiperindividualisme que ha predominat en el món

occidental les darreres dècades. Ara, se'ns diu, que el que predominaran seran els grups, els col·lectius; i entre ells els millor adaptats seran aquells que disposin en el seu sí d'un nombre més important de persones solidàries i participatives en els problemes, inquietuds i anhels del seu entorn. En aquest nou escenari sembla que Catalunya podrà quedar en un bon lloc.

Penso que la història de la nostra entitat ens mostra que si ha arribat a assolir la significació que ara te és gracies a la seva permanència però, sobretot, a haver-la exercit no defugint mai el seu compromís amb la realitat circumdant i amb el tremp de les preocupacions i anhels de la societat que li dóna vida. Actualment vivim moments d'una gran significació històrica i l'Ateneu Barcelonès, tampoc ara, no pot ni podrà defugir aquest compromís participatiu.

Moltes gràcies per la vostra atenció.

